

На калиновім мості

Степан Васильченко

Зала двигтіла золотими вогнями. В широко одчинені двері гри-мили чобітьми делегати з'їзду.

З розстебнутими комірами, розхристаними сорочками, звідки визирали волохаті груди, потоком пливли вони прямо з бурхливого засідання, ще червоні од суперечок, з туманом і нервовим блиском в очах. Стиха жагуче докінчуючи суперечки, сідали вони по рядах, не гаразд розуміючи, куди й чого, власне, вони товп-ляться. Тільки після того, як на естраді почала шикуватися спі-воча капела, всі згадали, що тут має бути концерт.

Грізно одгримів "Інтернаціонал" [3] і в блискучу залу, здава-лось, соромливо увійшли і тихо стали попід стінами сільські тіні у вінках із барвінку... Ось ота жінка з радісним енергійним лицем та молодими очима, що в них не гасне золотий веселий огник,— раніш кілька разів мій погляд минав її без уваги,— тепер мої очі мов улипли до неї: десь я бачив її! Ворушаться якісь спогади. Стрінулись поглядами, і вона кинулась, навіть уші почервоніли. Вітається очима, як словами не скаже: "Не впізнаєте?" Далі не втрималася — трохи підвелася з місця, руку до губів — рупором, щось напружено шепотить через голови...

"Цс! Чш!" — сердито зашуміло круг неї, і вона, зашарів-шись, як піон, сіла, мов присоромлена школярка.

"Хто ж це?" — вертиться на думці. Аж ось із естради зашумів ви-хор звуків, усе потопляючи,— вихор плачу, жалю.

Запрягайте коні в шори,
Коні воронії,
Та поїдем доганяти
Літа молодії...

Вхопили на крила вихорі-коні, помчали кудись у туман за піс-нею.

Про ту жінку, що не міг впізнати, зразу забув — тільки її очі із золотим веселим огником летять за мною в невідомі простори... Линуть, ясніють, молодіють... Ген-ген мріють дві гори в тумані. Як веселе марево, із-за гори, перехитуючись з одного боку на другий, увесь у червоних стрічках, з квітками, мчить заквітчани-ми кіньми химерний якийсь весільний поїзд — з червоними мака-ми-прапорами! Музики, бубни, сміх.

Марево переходить у сон, легенький, як подих вітру: ніби під-ходжу я до їх, а серце чогось б'ється в мене. Питаю: "Що ви за лю-ди?" А вони сміються, загадкові й таємничі: "Хіба ж ти нас не знаєш? Ми ж твої літа, що наздогнав ти нас кіньми вороними!" Приглядаюсь, а на тому шафері справді моя сива шапка, що купив я колись у Глухові, і кучері з-під шапки, як у мене, повилися. Глядь на молодого — молодий — Марко, мій товариш. Дивлюсь на молоду, і молода ніби по знаку мені. Десь я бачив оці очі! Недавно... ось тут...

Кидаюсь до марева, повернувся у той бік, де сиділа незгадана жінка, аж стілець затріщав підо мною.

Стріває мене тими ж осяйними очима, що із золотими, веселими і смутними іскрами. Дивиться, ніби словами промовляє: "Те-пер пригадали?"

Мов блискавицею осяяло мені наші з нею дивні зустрічі, що бу-вають тільки за молодощів... За кілька тих коротких хвилин між двома куплетами пісні облітав мало не всю Україну, на край світу залетів...

Ніби тее було вчора... Стояли роки, темні, як ночі. Насували хмари. Загуло щось у хмарах. Надходила осінь, а з нею — незабутні грізні події. Після кількох років учителювання в народній школі я учився тоді в учительському інституті. Ця остання учительська пристань завжди стояла в місті сувора і мовчазна, як могила. І от тепер у цій тихій, покірній казармі несподівано загули збори, за-шуміли протести. Наостанку — страйк. Мене виключили. З легкою душею, без ніякого жалю кинув я ці сумні стіни. Осінь стояла яс-на, прохолодна: я купив сиву шапку, в інститутському саду вирі-зав дебелий грушевий ціпок і подався в мандри.

Спершу була думка навідати товариша мого і земляка, сільсь-кого учителя Марка, з котрим я учився в семінарії. З ним я мав на думці порадитись, що робити далі.

Вимандрував я потягом, аж раптом залізниці скрізь стали, і да-лі я мусив іти пішки. До Марка було не близько, проте мандрівка видалась легка й весела. Люди стали скрізь такі ширі, сердечні, довірливі. Підвозили, пускали ночувати, пригощали. Через кілька днів я непомітно і без утоми добрався в село, де за вчителя був мій Марко. Вечоріло. В кімнаті було темно, тільки коло грубки стояло червоне жарево. Там у соломі кублився в червоному сяйві дід.

Привітався, розпитую.

— Гай-гай! Уже третій місяць, як сидить ваш Марко! — Балакучий дід починає розповідати, як і за що забрали Марка.— Якже, забра-ли! Та ще як забрали: і весілля не дали гуляти — з-під вінця взяли.

— То він женився? —дивуюсь.

— Та ото ж так женився: він у тюрмі сидить, а вона по хуторах ховається, бо приїздили вже й за нею.

— Учителька?

— Цієї осені приїхала. Наслужила. Учителів порозгонили, шко-лярі самі порозбігались, люди бояться й близько підійти, бо за-брали декілька селян, що вчашали до школи. Аж сумно якось стало. Якась пустка — не школа.

Коли полум'я у грубці спалахувало, було в кімнаті й досі ще по-мітно сліди трусу: полупані стіни, розламана шафа, долі купою книжки й папери.

— Крім мене — ні духу. Часом нагляне учителька. Посидить трохи й знову тікає...

Дослухається: грюкнуло в сінях дверима.

— Та оце, мабуть, чи не сама Наталія Андріївна!

"Побачу, що то за пташку Марко впіймав",— думаю.

Рипнули двері. З сіней подуло холодком, і в кімнаті задзвеніло.

— Я чула — в нас гість?

Влетіло щось, як великий нічний метіль, радісне, схвильоване. В обличчя не бачу — темно. Не встигла привітатись, загомонила го-лосно, радісно:

— Не знаю, чи вірити, чи й ні — у місті, кажуть, повипускали вже із тюрми політичних в'язнів. Маніфестації, мітинги, прапори!.. Таке!..

— Хто казав?

— Люди казали, що були сьогодні в місті. Якщо цьому правда — завтра й усі наші будуть дома.— Розповідає, як рідному.

Її хвилювання передається мені. Разом із тим одчуваю в її голо-сі щось справді чудне, а що саме — не добору.

Роздягає пальто, гомонить. Між іншим:

— А ви ж звідки? Учитель?

Одповідаю коротко, бо помічаю, що до моїх слів не дуже дослу-хається: чи цікаве ж їй тепер моє власне.

Аж одразу здригнула, і рука її застряла в рукаві пальта, що по-чала скидати.

— Так ви, кажете, недавно з Глухова?

— З Глухова.

— З інституту?

— Так...

— А не знали ви там...

І щось тепле забриніло в її голосі — тепле й тривожне... Чогось захвилювався. Чого — й сам не знаю. Дужче. Дужче...

— Не знали ви там... земляк мій, товариш дитячих літ... І я чітко і ясно чую своє прізвище.

Мене рвонуло до неї. Придивляюсь;

— Тася! Невже?!

Вона, здивована, швидко пригнулась до мене:

— Хто такий? — І одразу на всю школу: — О! Гляньте!.. А нам, писа-ли, що вас арештовано! Як ви тут опинились?

Враз пригадав я останню зустріч.

— Ні, спершу скажіть мені, де ви ділись, як приїздили отоді в ху-ртовину до мене в школу?!

— Де я ділась? — дзвінкий сміх на всю школу.

— А ви, певно, подумали, що то була якась мара, привид? Еге ж?

То була справді химерна зустріч. Почну здавна.

* * *

Ми останній рік у сільській п'ятилітці... Осінь... Шкільний сад. Нас, учнів, пускають туди разом із осінніми вітрами, коли вже от-рушена бувала там уся садовина.

Заходило сонце.

Глухою доріжкою попід високим барканом туди й назад, як ва-ртовий, ходила в саду доросла дочка учителя, красуня Маруся. Ходила в старенькому пальтечку, хусткою

закутана, смутна й за-думана, як сама рання осінь. Нам здавалось, що вся її постать була окутана жагучою таємницею, з якої ми дещо вже чули.

Ми сиділи троє. Тася, я, мій суперник у класі й перед Тасею — Марко. Тася конспіративно розповідала нам про те, що Маруся має їхати за женихом кудись аж у Сибір. Під великим секретом читала нам "Марсельєзу", [4] що переписала в Марусі. Марко дуже критично поставився до Марусиного заміру: "Він заслужив, то нехай і одбуває, яка ж її лиха година жене в неволю?" А коли почув: "Нам не надо золотого кумира..." — очі поширились, уші поче-рвоніли, не дав дочитати, крикнув: "Порви! Я й слухати цього не хочу!" Затулив уші й побіг геть.

Одійшов од гурту, розгорнув книжку і почав зубрячку.

В альтанці Тася одна залишилась зо мною. Говорили досхочу.

...Незабаром Тася мала виїздити зовсім із нашого містечка, і ми довго мріяли про майбутні наші зустрічі... Хоч не на засланні, так у тій сумній школі, що колись я буду в її за учителя. Навколо альтанки кружляє з книжкою Марко. Кашкет у його перекинутий козирком на ухо, як у людини, яка запила з горя. Одначе гризе він текст із книжки уперто й енергійно. Разом із тим з такою ж енер-гією він успіває слідкувати за нами, раз по раз одриває очі од книжки і кидає на нас гострі, тривожні погляди. Він помітив щось гостро цікаве й небезпечне.

Фантазія у Тасі — завжди буйна — тепер палає огнем. Розчервоні-вшись, вона малює, як десь у глухому закутку в убогій школі си-дить молодий учитель, самотній, зажурений, далеко од рідних. Надворі — ніч. Надворі хуртовина, нещастя, вікна снігом позаміта-ло, виє звіром...

...Голос у Тасі тихішає, очі потьмарились: "...Коли слухає він — крізь бурю, крізь хуртовину щось стукає у вікно: "Одчиніть!"

Я знаю, хто це мусить бути, проте дожидаю в хату цього гостя з таким захопленням, з нетерплячкою, що аж у грудях у мене сту-кає...

Аж ось Марко...

Він, здавалось, зник був зовсім з наших очей, тепер не витри-мав — виринув в гостро цікавий момент, як із води. Стоїть, зухва-ло, прищуривши занепокоєне око.

— А я наперед знаю, що буде далі. Хочете — скажу!

Тася змовкла, нахмурилась. Далі хитнула головою. Презирливо, гаряче:

— І ото не сором ходити по підслухах! Паламар! — Паламарем дражнили Марка за те, що він часом прислужував у алтарі, наді-ваючи мальований стихар. [5]

Ми перейшли в другий куток саду. Посідали під гущавиною на старій, трухлій лавочці. Трохи переждавши, вертаємось до того ж.

"...Стукає у вікно: "Одчиніть". — А хто такий? — "Гість з далекого краю!.." — А вигляньте, діду, хто то стукає до нас так пізно? — Пішов дід одчинити. От увиходить у кімнату щось закутане, снігом запо-рошене...

І наші мрії набирають дедалі такого захвату, що ми на мить пе-рериваєм їх вигуками: "А що, коли б це справді так!" Нам до жаги хочеться, щоб іменно так і було колись, і ми обіщаємось, що б там не було, а так колись і зробити, до дрібниць!

— Руку! — і ми гаряче тиснемо одно одному руку. Тихо, з сердечним завмиранням переходимо далі: "Закутана, снігом запороше-на..."

Мов із землі виріши, із кущів визирнуло знову Маркове обличчя. Губи осміхаються, а в очах щось покривджене, ревниве, уперте. Здавалось, за всяку ціну він вирішив не допустити тієї нашої зустрічі навіть у мріях.

— А хто ж то там закутаний та запорошений?

— Я! Чорт рогатий! — раптом визвірилась на нього Тася. Стулила злісно губи, обвела навкруги тоскним поглядом. Коло альтанки лежала мітла. Вхопила вона ту мітлу і вітром за ним! Той задки назад-назад, обороняється святою книгою, як щитом, далі не ви-тримав, повернувся і з диким гиком ударився тікати, куди бачили очі: через баклажани, капусту, через айстри, жоржини, піони, то-пчучи їх, як коняка.

— Квітки! Квітки топчете! Чорти болотяні! — разом загукали го-лоси із різних кутків саду.

Тася кинула мітлу, злякано — назад. Марко, угнувши голову і винувато посміхаючись, звернув з грядок. Пішов од спокуси в другий куток саду. Тася вернулась, задихана. Сіла, задумалась. Думки розбиті. Здавалось, уже годі налагодити те чарівне мере-живо мрій, що так нагло його сплутано. Аж минає кілька хвилин, і обличчя у Тасі починає знову вияснятись, як небо на годину. В очах у неї непереможно спливає, як хміль із води, те замріяне, зо-лоте, що ніяк не хотіло тонути, і, червоніючи, Тася доводить-таки своїй казці краю:

"Гукає у вікно: "Одчиніть!"

Виглянув із-за кущів бузку червоний од зубрячки Марко, повів у наш бік певним оком: "Мені,— мовляв,— зараз немає часу, проте будьте певні, що так воно не буде! Все зроблю, а тієї зустрічі не дозволю!..."

Тася незабаром після того виїхала з нашого містечка. Я поїхав учитись. Я не знав навіть, куди вона поїхала, проте все ж був певний, що, коли прийде той час, я неодмінно десь знайду її.

Життя в семінарії кипіло: співи, музика, диспути, вечірки, літе-ратура — всього захопило мене з головою. Одначе хоч вряди-годи я згадував, що в мене десь є ніби наречена, ї навіть з'явилось один раз гостре бажання написати їй листа, тільки не знав — куди посилати. Почав з осторогою випитувати про це у Марка, що учився курсом нижче в одній зо мною семінарії. Ніби й думать про неї забув:

— Яка Тася?

Нагадую — ще й розсердився:

— А почім я знаю?!

Так і не послав.

Закінчив семінарію, поступив за вчителя. Моя школа поміж глухими хуторами одна на роздоріжжі, в степу. В школі нас двоє: я та моя стара неня. Все сидить коло вікна — на руку схилилась, тоскними очима дивиться в степ.

— Ні, ніколи не привикну я тут! Діждемо весни — вези мене, сину, додому!

А тут насувалася ще нова нудьга — зближалися зимові свята. Був позабував

товаришів, тепер пригадав, сів одного вечора та й напик Маркові листа, що тепер останній рік учився в семінарії. Написав про свою самотину, про глушину, про своє життя, що справді скидається на заслання. Про те, що ця школа таки й була за місце заслання непокірних учителів. Щирого, гарячого листа. Прохав наостанку заїхати до мене на свята в гості. Послав.

Святки... Одного дня зійшлася до мене в школу малеча по книжки. Надвечір надворі почало мести. Я поспішав швидше роздати, бо діти всі з хуторів. Осталось двоє малих, брат і сестра — обое з другої групи. Оставляю ночувати — куди там: "Сьогодні в нас го-сті!" Почапали. Позираю я у вікна: курить, крутить... Непокоїть мене: до хутора верстов чотири — щоб чого не трапилось з дітьми. А тут і мати: "...Таки не треба було, сину, пускати дітей із школи — дивись, яке віє!" Чую — як загуде в грубі, як сипне, війне снігом у вікна — зразу стемніло. Аж на серці холоне.

"Померзнуть діти, куди їм вибратись із таких заметів!" І тепер стоять вони, як живі, передо мною. Уляна, більшенька, рушником підперезана, з великими очима, як темні волошки, Матвій, зовсім малий, осуркуватий, [6] розумний качан. Уляна коло його — як нянька: прийдуть у школу — роздіне його, розмотає, руки йому нагріє, під носом витре. Далі сідає поруч, як перед божком, покір-но й довірливо зазирає йому у вічі: "А дивися, Матвійку, чи оце я так написала?" І суворий Матвійко починає перевіряти її лекції. В науці Матвій куди за неї сильніший... І от замерзли... Завтра знаходять їх у снігу... Завтра поміж жінками на хуторі розмови: двоє школярів замерзло, обнялися, сердешненькі. Книжечки до грудей попригортали, щоб не згубити..." Уявив собі обличчя цих жалібниць.

За кожуха, за шапку — з хати! Вийшов за школу — світа не видно, сліпить очі, рве за поли, з ніг валяє. Шурхаю по коліна в наметах, спотикаюся, падаю, грузну по пояс. Мов хто жене батогом. А дум-ка, як огнем, пече: "Все це ні к чому — дітей уже десь позамітало. Книжечки до грудей..."

Стану, гукаю: "Улянко!.. Матвійко!.." — тут коло мене і голос умирає. Стомився, падаю в сніг, а думка така вже в мене: "Коли діти замерзнуть, краще, й мені б не вертатися". Одна тліє надія: здається, їхали з базару — може, їдучи, хто взяв на сани. А як ні — замерзнуть. Раптом над самим ухом: "Дзінь-дзінь!.." Дзвоник, ти-хенький, як у кімнаті. Схопився на ноги, озираюсь: з другого боку — "дзінь-дзінь", мов у піжмурки грається; бурхаю по снігу, кручусь — нічого не бачу. Коли раптом щось дихнуло в лице мені гарячим, і перед самим своїм носом я бачу конячі голови, мов із снігу вири-нули. Примара? Вирізується з метелиці невиразний силует саней.

— Стій! — гукаю, мов за гони.

— А хто там? — одгукується мов за лісом.

— Школярів не стрівали?

— Бачили-бачили — в хуторі, хтось на розвальнях підвіз. Ще нам дорогу розказали.

Спершу аж гаряче стало од радощів, а далі раптово стало мені чогось тривожно:

"Як я думав, так і сталося... Ой, чи не сон це? І хура якась підозренна..."

Чую, питає:

— А ви ж звідки будете?

— Я учитель із Буртянської школи.

— А коли ви учитель, то сідайте, будемо їхати разом: гостя до вас везу!

— Якого гостя? ("Чи не Марко?" — блиснула думка).

Озивається щось інше, голос тонкісінький, слабенький, якийсь нереальний в хуртовину, в степу. Мов мініатюрний срібний дзвоник.

— А чого це ви, пане вчителю, так довго тримаєте дітей у школі? Тож можуть замерзнути! Що, не впізнаєте? — І дзвенить десь як під шапкою: — Пригадайте сільську школу, сад, Марусю... Не пам'ятаєте? Та я ж ота Тася, що колись обіщала приїхати до вас у школу в гості...

Мурашки полізли в мене поза спиною: "Так і є! Це мені сон! Це я замерзаю в степу. Коли людина замерзає, їй, кажуть, дитинство увижається".

І стою й чекаю: ось-ось засяють золоті сади, заграє чарівна музика...

— Та сідайте ж! Боїтеся, чи що?

Умощуюсь, скраєчку, як у сні. Їдемо, а в мене ніяк не йде з думки: "Ні, тут щось не так".

Добралися до школи.

Мати радісінька, мов родині якій, аж зачервонілась стара. Коли ж в кімнаті наша землячка чогось осмутніла. Глянула туди-сюди, сіла, не роздягаючись, мовчить. Приглядаюсь до неї: якась чужа дівчина, з своєю невідомою мені турботою, і тільки-тільки мере-хтять в очах золоті іскорки, що трохи нагадують колишню Тасю. Упадаємо коло неї — мати і я, прохаємо роздягтись — мовчить. Переглянулись із матір'ю. Мати до мене:

— А ми й не помічаємо, що в нас у хаті холодно, аж пара ходить. Внеси, сину, дров та затопимо грубку, а я зараз самувар нагрію.

Ключ од сарая був у сторожа, а сторож пішов цього вечора до-дому — і я побрѡхав до нього через снігом заметений город.

Спотикаюся по гребнях, аж падаю, а з думки не йде ця чудна пригода.

"Що їй треба? Чого вона приїхала?" І одразу раптом пригадав: гарячий, п'яний струмок розлився по тілу, по руках і ногах, у горлі.

Як "чого приїхала"?

Та це ж вона приїхала, бо вона моя наречена! Того ж і чудна та-ка, того і ніяково їй стало, того ж і мовчить!

"Ну що ж, коли так — треба одружитись!" — храбро подумав я. Одначе одразу одчув, як затремтіли ноги під мною, ніби поставлено мене на краю прірви. І щось у мене боязке заскиглило, за-протестувало. "Я,— мовляв,— не од того, тільки це так несподівано, все-таки ж треба було подумати... і нічого я ще не зробив того, що думав, і нічим щастя цього не заслужив іще..." ,

"Ні, ні! — без жалю давив я у собі всякий протест.— Ніяких думок! І не думай, і не викручуйсь! Це ж буде навіть негостинно: сама наважилась, приїхала, не злякалась поговору, а я..."

"Ні, що буде, те й буде — женюсь!"

А як вертався од сторожа, ніяких сумнівів не було: увесь горів, був радісний і щасливий, до останку закоханий в несподівану свою наречену.

"Якого мені трясця? Само щастя прилетіло мені в хату, а я ще огинаюсь!"

Аж дух забивало... Так поспішаю, така нетерплячка знову гля-нуть на свою наречену.

Влітаю в кімнату.

В кімнаті Тасі не було. Заходжу до кухні: мати сама

— А де ж, мамо, наша гостя?

— А в кімнаті хіба немає?

— Нема!

Мати знизує плечима.

— Де б же їй дітись? Може, вийшла платити чоловікові за хуру?

Чекаєм — нема. Вийшов у двір, обійшов кругом усю школу.

Ні Тасі, ні візника, ні коней.

Навіть сліду на снігу не залишилося. Влітаю в хату.

Мати затурбована. Стоїть, чекаючи.

— Ну?

— Нема й сліду!

— І що за притча! — сказати людям, віри не поймуть.

Увіходить сторож. Послухав, подумав. Далі спокійно й урочис-то.

— Таке буває раз у житті, та й то не з усяким... Це привид!

І в хаті повіяло казкою.

Кілька днів після того я бив собі та ламав голову, як це воно сталося. На хуторах тим часом навкруги цієї okazji виростали ле-генди, як гриби після дощу. Мені доводилось гасити їх, як пожежу в посуху. Там затопчеш полум'я, а там уже виринається з-під ніг. Колись, через багато років після того, мені довелося якось проїздити мимо цієї школи. Хурщик мій, що не знав мене у вічі, розпо-вів мені про школу таку легенду:

"Одного вечора в хуртовину підїхала до школи з дзвінками за-ручена вчителя і, не встаючи з саней, промовила до нього: "Же-нись на другій — мене не дожидай..." Тільки це промовила — і хтоз-на-де все ділось: ні коней, ні молоді. А вже так через тиждень дійшла до вчителя чутка, що тієї самої ночі його наречена замер-зла в хуртовину десь аж на Чернігівщині".

Я насилу впізнав у цій легенді свою власну пригоду.

* * *

Так от.

— Тася! Невже?! А де ви ділись отоді в хуртовину?..

Питання натовпом. Радість, сміх...

А сам собі думаю: "Може, справді уперта доля дбає за мене — то-ді в степу не вдалося подружитись, так от вона знову звела нас до купи". Аж раптом мов хтось мене

шпортував більше, ніж у жарт, і я крикнув з докором тій своїй лукавій долі:

— Заждіть! Та це ж, либонь, про вас казав мені дід, що ви повинчалися з Марком?!

Сміється:

— Цей дід! — Спокійно до діда: — Засвітить лампу, може, сьогодні таки не буде їх.—
До мене: — Ми вечорами давно вже не світимо в кімнаті — якісь людці нишпорять попідвіконню.

Дід засвітив лампу, вікна щільно позатуляв хустками. Пішов по самовара. Ми посідали коло грубки.

— Так де я тоді ділась із школи? Мені й досі соромно, як згадаю,— і вона розповіла цікаву історію.

Знаючи її експансивну вдачу, можна тому цілком пойняти віри. Головну ролью одіграв той мій лист, що я послав з хутора перед святами Маркові. Виявилось, Марко ще з школи і не думав поривати зв'язки з Тасею. Тими пам'ятковими святками, їдучи з семі-нарії додому, він здибався в Києві з Тасею. Читали мого листа — вирішили приїхати обоє. Марко раніш, Тася днем пізніше. Марко-ві хуртовина замела залізницю — не приїхав. Тася приїхала і, побачивши, що Марка нема, обурилась, схвилювалась. Думала — підвів навмисне. У візника довідалась, що назад поїзд — світом. Тихенько, щоб не робить гомону, вийшла з хати, сіла на того ж візника та зразу ж поїхала.

Я слухав, як на голках.

— От тобі й Марко! Який? Писав кілька листів, а про це хоч би слово! Це такий товариш! Це — земляк!..

...Перейшли на давні спогади.

Про учителів, про учнів, про шкільні пригоди. Згадали безталанну красуню Марусю. Вона таки поїхала за нареченим в за-слання.

Поїхала, захворіла на тиф, померла.

Зітхнули.

І раптом весело засміялись, пригадавши, як колись Марко за-туляв уші, щоб не чути "Марсельези".

Радісне й смутне — все поспліталось, а над нами ніби повисла велика радість: ось-ось зійде й засяє сонце над усім нашим краєм. І тихішав у нас гомін, мов у дітей, що перед святом розповідають казку, щоб швидше згаяти час.

Згадуємо минуле, говорим про давнє, а думка повертає до од-ного. Ні-ні, та й знову тієї ж:

— Виходить — повинчались... жених!.. А хоч би ж був словечко на-писав! Стій же, я побачу тебе!

І знову Тася, шаріє, як піон:

— А ви зразу нібито й не догадались?

— І в голову не приходило! Дід каже про якусь Наталію Андріїв-ну, а мені й не в голові, що то за Наталія Андріївна! Ну й погуляю ж у вас на весіллі, Тасю! Тільки глядіть, щоб весілля було з музи-ками, з друзками, з світилками...

Очі в Тасі засяяли. Зітхнула:

— Та хто зна, як воно буде. Може, ще й та чутка була неправдива, що їх повипускали, може... такого завдадуть весілля...

Позирнула з опаскою на вікна.

Аж так. Хтось у вікно: стук!

Тінь одразу пробігла по лицю Тасі.

— Ну от... Чуєте?

Одразу наїжачилась темрява, ворожа стала.

Тася раптом до лампи:

"Ху!"

Погасила.

Шепотить у темряві:

— Це, мабуть урядник! Коли буде питать мене, кажіть що вдома немає.— І вже за пальто, за хустку, тримається за двері.

Одтуляю на вікні ріжок ковдри, придивляюсь: якийсь дядько...

Через плече полотняна торба, в руках ціпок, чобітьми топче осінні квіти під вікном, що срібною комахнею вже вкрила їх па-морозь...

— Хто такий?

Проти вікна забілили зуби — сміється. Лице томлене, мучене, ні-би в мертвого. Очі позападали, світять десь із глибини, здавалось, хтось начепив жартома машкару.

— Хто такий? — голосніше гукаємо, стривожені, вже з Тасею обоє.

І зразу мурашки розсипалися поза спиною: в запалих очах у "мерця" запалало, блиснуло як криця і під вікном прогрімало громом — переможне і грізне:

Отречемся от старого мира,

Отряхнем его прах с наших ног...

— Марко!! З тюрми!

Тася заметушилась по кімнаті. Сміється, а очі набігли слізьми. —

— Воля! Воля! Хай живе воля, рівенство й братерство!

Всі наші розмови, спогади, жалі — все розлетілось, як тріски. Так діти розкидають свої цяцьки, коли летять назустріч давно споді-ваній, забареній матері...

Століття минала ніч, розпадались мури...

— Діду, світла! Світла!

* * *

...Так от весілля... Коні воронії, бубни, музики...

Загрібай, мати, жар-жар,

Буде тобі дочки жаль-жаль...

Разом: радість, воля... маніфестації, співи, мітинги, організації...

А далі, як сніг серед літа,— драгуни!..

А далі — козаки! А далі засвистіли лютим вітром нагаї, закрути-ли вихрі. Ось тобі весілля! Ясну молодість, карі очі, співи — все за-кружило, понесло-понесло, як у бурю зо-рваний лист, за тисячі верстов у сніги. Гай-гай, куди занесла ти мене, моя сива шапка! Аж серце мліє!

Крижані гори! Білі ведмеді!

Північне марево — чари!

А далі — пекучі морози, молоді обличчя, гарячі очі, червоні на щоках маки...

А далі...

Та що ж це за вітер такий пекучий, що в лице віє, віє, як огнем?

І я ніби пробуджуюсь од сну: із естради подимає гарячим віт-ром, як кропивою жалить:

Ой догнали літа мої

На калиновім мості...

Ой верніться, літа мої,

Хоч до мене в гості.

* * *

Яскрять золотом огні. Попід стінами ті ж тихі тіні стоять у він-ках із барвінку. Море мужніх, бородатих голів посхилялось, мов під запашний цвіт у саду. Сидять, як у замороженому сні, соколом пославши думки за літами своїми.

І сидить між ними Наталія Андріївна, на руку схилилась. При-мовкла, щоки од жалю горять.

І дивиться вона на мене, ніби за цю коротку мить од куплета до куплета була вже між нами довга-довга розмова,— хитає головою. Може, майнули їй перед очима теж весільні коні чи помарились далекі сніги, чи, може, того що бачить — моя ось голова сивим сні-гом закуріла-закуріла... Чи, може...

Ой...

Що ж то за сон, що ж за марево увижається мені, що коло жар-кого осіннього огника сидять темної ночі пастухи в степу? Пас-тухи сидять, а до них мандрівник з темряви наближається...

Шапку знявши, голову схиливши. Сивий чуб його вітер розві-ває. Реп'яхи на полах у його, на ногах болото, туга в очах. Підхо-дить заклопотаний, сумний, мов волів шукає. Питається, і чудна в його мова:

— Не бачили, не чули — не їхали тут мої літа?

Сміються.

— Які ж твої літа?

— З музиками, з бубнами, з прапорами, кіньми вороними.

— Не бачили, тільки чули: погули літа твої геть поза горами. А як їхали, співали:

Не вернемось, не вернемось,

Не знаєм, до кого..